

Леонід Зашкільняк

<https://orcid.org/0000-0003-0018-5095>

Львівський національний університет імені Івана Франка

Біографії істориків: рецепція і суспільний інтерес в сучасній Україні

Анотація: У статті зроблено спробу окреслити зміни, що відбуваються в українській біографістиці в умовах російської агресії та тривалої присутності в суспільній свідомості російських міфів про братні народи й спільну історію українців і росіян. У ній визначено риси наукового підходу до конструювання біографій загалом і біографій істориків зокрема. Також представлено явища, що з'явилися в українській історичній біографістиці останніми роками, — зокрема впровадження моделей інтелектуальної історії, із наведенням прикладів біографій українських істориків написаних у цьому руслі. Нарешті окреслено епістемологічні труднощі й перешкоди у створенні наукових біографій істориків, а також проаналізовано доступність і рецепцію біографічної літератури в сучасній Україні.

Zarys treści: Artykuł jest próbą opisu zmian zachodzących w ukraińskiej biografistyce w warunkach rosyjskiej agresji i trwałego funkcjonowania w świadomości społecznej rosyjskich mitów o bratnich narodach oraz wspólnej historii Ukraińców i Rosjan. Określone zostały w nim cechy naukowego podejścia do konstruowania biografii jako takich, a w szczególności biografii historyków. Przedstawiono także zjawiska, które w ostatnich latach pojawiły się w ukraińskiej biografistyce historycznej, polegające na wprowadzeniu wzorców historii intelektualnej, ze wskazaniem przykładów napisanych w tym nurcie biografii ukraińskich historyków. Opisano wreszcie epistemologiczne trudności i przeszkody w konstruowaniu naukowych biografii historyków i przeanalizowano dostępność oraz recepcję literatury biograficznej we współczesnej Ukrainie.

The content outline: The article attempts to describe the changes taking place in the field of Ukrainian biography in the context of Russia's aggression and war against Ukraine, the long-standing dominance in the public consciousness of Russian myths about fraternal peoples and the common history of Ukrainians and Russians. The features of the scientific approach to the creation of biographies in general and historians in particular are identified. A new phenomenon in historical biography in Ukraine in recent years has been the model of intellectual history. Examples of biographies of Ukrainian historians written in such a context are given. Epistemological difficulties and obstacles in constructing scientific biographies of historians are outlined. The distribution and perception of biographical literature in modern Ukraine is analysed.

Ключові слова: біографістика, українська історіографія, сучасна Україна

Słowa kluczowe: biografistyka, ukraińska historiografia, współczesna Ukraina

Keywords: biographical studies, Ukrainian historiography, contemporary Ukraine

Біографістика безсумнівно посідає ключове місце в історичних студіях, а по великому рахунку вся історія є специфічною біографістикою людей або їхніх діянь. Це положення підкреслювалось на першій міжнародній конференції лодзького історіографічного середовища у квітні 2016 р. під назвою «Історію творять люди: біографістика в сучасних історичних дослідженнях, теорія і практика». Ми цілком згодні з авторами вступу до поконференційної монографії 2017 р. – Йолянтою Кольбушевською і Рафалом Стобецьким – що є принаймні три причини того, що біографістика лежить у підставі історіографії: по-перше, історіографія є наукою про людей, які творять історію; по-друге, історіописання завжди пов'язане з пізнавальною антропоморфізацією т.зв. зовнішньої історії; по-третє, історичне знання створює підстави для культурно-ціннісної орієнтації особи, а у підсумку – самоідентифікації¹. На цій же конференції і нам довелось говорити і писати про епістемологічні труднощі історичної біографістики.

У репрезентованому нарисі прагнемо зосередити увагу на ситуацію в українській біографістиці в цілому і біографіях істориків зокрема, а також рецепції біографій істориків в суспільному обігу. Треба зауважити, що наукова література з вказаної проблематики в останні десятиріччя постійно зростає як в загальноукраїнському, так і в локальному масштабах. За цим зростанням уважно слідкує Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ) – спеціалізований науково-дослідний підрозділ, діяльність якого спрямована на вивчення історичного досвіду та сучасного розвитку української біографістики та біобібліографії².

Насамперед необхідно підкреслити, що в останні роки відбуваються дуже глибокі, можна сказати переломові зміни в усіх сферах життя суспільства України, викликані агресією Російської Федерації та намаганням агресора повністю ліквідувати українську національну державу і знищити всіх носіїв української національної ідентичності. Ці обставини поставили перед українцями гостре питання самоідентифікації і, як наслідок, посилили увагу до історії. Якщо уважно придивитися до стану історичної свідомості сучасних українців, то вона, як зазначається у багатьох дослідженнях, розмита багатовіковою пропагандою міфологічних концептів про: триєдиний братський народ, советський інтернаціоналізм, український буржуазний націоналізм, українських фашистів й нацистів і багатьма тому подібними пропагандистськими кліше, які і сьогодні агресивно використовує російська підривна пропаганда як в Україні, так і по всьому світу. Сумно констатувати, але

¹ *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017, с. 7–8.

² Див. *Історична біографіка в Україні: Проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи*, ред. В.І. Попик та ін., Київ 2019.

російські міфи та фальсифікації щодо українців і українського національного руху досі продовжують зустрічати певне розуміння навіть на Заході.

Усередині України її населення виявилось невідповідним до потужного ідеологічного напору російського агресора, оскільки впродовж десятиліть носії проросійських казок про історію і прихильників українсько-російської єдності перебували на керівних посадах в урядових структурах та в інтелектуальному середовищі і всіляко гальмували та підривали зусилля не дуже великої групи національно орієнтованих інтелектуалів³. Тому донині українські історики не створили науково обґрунтованої суб'єктної історії України, яка могла би врахувати сучасні підходи до минулого. У зв'язку зі станом історичної свідомості громадян України сьогодні все більше істориків схиляється до думки, що доцільно розглядати весь комплекс суспільного розвитку України та українців з позицій постколоніальної та імперської історії. Про це пишуть зокрема відомі українські історики Валерій Смолій та Олексій Ясь⁴.

В Україні питання історії, передусім національно-державної, мали і продовжують мати не тільки науковий, а й важливий ідеологічний зміст, пов'язаний із формуванням модерної української нації та суспільної свідомості, а також зі спростуванням багатьох усталених міфів і стереотипів, нав'язуваних багатьма ідеологами сусідніх держав і народів, передусім імперською Росією. Соціологічні опитування, які проводились в незалежній Україні після 1991 р., засвідчують нагальну потребу з одного боку наукового осмислення історії України та українців, а з другого – модернізації всієї системи історичної культури країни з метою суб'єктизації та об'єктизації української ідеї як такої⁵.

Усвідомлюючи існуючі проблеми з власною національною історією, важко обійти питання української біографістики, яка покликана наблизити образи історичних діячів до сучасного читача. Оскільки ми вже торкалися цих питань на попередній конференції з біографістики, то дуже коротко нагадаємо, що за останні десятиріччя в Україні створені і діє декілька державних і громадських інституцій з вивчення інформаційних потоків в галузі науки і культури, в тому числі й біографістики. Насамперед йдеться про згадуваний Інститут біографічних досліджень НБУВ, Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН

³ Докл. див. м.ін.: Л. Зашкільняк, *Радянські міфи в сучасній українській історіографії: час змін і замін*, «Історія та історіографія в Європі» (Київ) 2016, вип. 5, с. 103–117; М. Рябчук, *Постколоніальний синдром. Спостереження*, Київ 2011.

⁴ В.А. Смолій, О.В. Ясь, *Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму*, «Вісник Національної академії наук України» 2022, № 6, с. 3–16.

⁵ Про це йшлося зокрема і в нашій нещодавній публікації: Л. Зашкільняк, *Трансформації історичної свідомості в незалежній Україні: «віднайдення» забороненого минулого*, в: *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Wrocław 2022, с. 441–462.

України, низку галузевих науково-дослідних інститутів НАН України, академічних і галузевих бібліотек, енциклопедичних та словникових редакцій, товариств і громадських організацій. На деякі з них ми посилаємося нижче, але в цілому це довгий перелік освітніх, наукових і громадських організацій та установ центрального, регіонального та локального рівнів, які починають активно писати про відомих вчених і суспільних діячів.

Українська наука і культура сьогодні мають великий борг перед громадянами України в донесенні до суспільної свідомості історичної інформації про минуле країни, очищеної від спотворень і фальсифікацій багатьох століть і десятиліть колоніального стану, безсуб'єктності України. Надолужувати цей борг доводиться в надзвичайно складних умовах боротьби за виживання нації і держави в протистоянні з російським агресором. Незважаючи на труднощі і перешкоди, українські дослідники продовжують працювати над сплатою цього боргу, зокрема в галузі біографістики. Можна навести тільки один приклад: упродовж майже двох десятиліть Інститут біографічних досліджень НБУВ реалізує проект створення електронної бази «Український національний біографічний архів». Нині до Бази даних «Персоналії» вже занесено імена понад п'ятдесяті тисяч співвітчизників і зарубіжних діячів, включаючи тих, хто пішов з життя у першому десятилітті ХХІ ст. Впродовж наступних років Базу даних передбачається розширити до ста тисяч імен⁶.

Насамперед нас цікавить інформація про українських істориків. Докладну знайти досить складно, зокрема й через розпливчастість фахової приналежності. Наприклад, чи вважати істориками авторів з історії геології, біології або локальних краєзнавців і тому подібних представників різноманітної громадськості? Не вдаючись до дискусій, обмежимо коло істориків фаховими академічними дослідниками, передусім з науковими ступенями і званнями, або авторів помітних історичних творів, що справили вплив на суспільну свідомість. Запит в пошуковій системі «Google» на назву «українські історики» видає імена 1322 осіб за весь історичний період. До них ще можна додати 200 представників суміжних наук: археологів, джерелознавців, палеографів, генеалогів, мистецтвознавців, наукознавців, етнографів, музейників, краєзнавців тощо. Із них 393 особи мають або мали науковий ступінь доктора наук, а кілька тисяч – кандидатів наук (при чому тільки 237 відображено принаймні короткими біографічними даними⁷). На запит

⁶ «Український національний біографічний архів. Науково-інформаційний проект біографічних досліджень НБУВ» (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <<http://biography.nbuv.gov.ua>>.

⁷ *Українські історики*, «Вікіпедія» (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%96>.

«українські історикині» «Вікіпедія» подає 170 прізвищ жінок-дослідників⁸. Зрозуміло, що це не повний перелік всіх українських істориків за всі часи. Спеціалізований довідник *Українські історики* у трьох випусках і шести книгах подає короткі біографи 752 українських фахових істориків XIX–XXI ст.⁹ Підготовлений до друку додатковий дванадцятий том *Енциклопедії історії України* разом з біографіями істориків у попередніх одинадцяти томах нараховує понад тисячу істориків-дослідників. І це однак далеко неповний перелік дослідників минулого.

Вказані інформаційні ресурси дають підстави вважати, що для включених у наведені бази істориків є принаймні довідкові біографи словникового чи енциклопедичного характеру. Проте це не означає, що йдеться про наукові біографії істориків, які характеризують їхній інтелектуальний і соціальний доробок. Зрозуміло, що біографії бувають художні, науково-популярні і наукові. Аксіоматично можна стверджувати, що наукові біографії мають або повинні мати найвищий рівень достовірності, а значить і довіри читача. Проте, як ми вже писали раніше і як зазначимо нижче, існує низка епістемологічних проблем і перешкод, про які здебільшого непоінформовані читачі не здогадуються, шукаючи передусім взірців для власної соціальної дії поза часом і простором. Біографії є для цього найкращим матеріалом, незалежно від того, наукові вони чи публіцистично-літературні.

Загальноприйнятим положенням є творення біографій фахівцями, тобто істориками, котрі повинні добре знати і розрізняти текст і контекст та суб'єкта і об'єкта наукового біографічного дослідження. Однак в реальності чимало біографій істориків писалося і пишеться представниками інших наук або й письменниками, які добре володіють пером, розбираються в нюансах соціально-психологічних питань, але не володіють контекстом історіографічного процесу. Це здебільшого призводить до певного спотворення місця і ролі історика в історичному середовищі і процесі розвитку історіографії, спричиняє спочатку захоплення або відразу, а потім і розчарування.

Базове значення у вказаних вище процесах творення біографій відіграють фахові історичні кадри, покликані формувати індивідуальну і суспільну свідомість, відбивати національно-державні потреби та інтереси. Тривіальною істиною ще від британського історика Робіна Джорджа Коллінгвуда (1889–1943) стало усвідомлення того факту, що кожен історик пише про себе і про

⁸ *Українські історикині*, «Вікіпедія» (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%96>.

⁹ *Українські історики. Біобібліографічний довідник*, вип. 1–3, Київ 1996–2010 (Українські історики).

часи, в яких йому випало жити. Іншими словами: біографія самого історика визначає спосіб, у який він пише про історію. Те саме торкається і творення біографії історика, яка конструюється з позицій часу та ідеологічних поглядів біографа. Біографістика, як це неодноразово підкреслювалось в науковій літературі, має свої жанрові вимоги. Біографістика істориків додає до них певні особливості, пов'язані зі знанням не тільки суспільно-історичного, індивідуально-психологічного й приватно-родинного контексту, а й методологічного простору діянь історика.

На сучасному етапі розвитку біографістики в Україні переважає тенденція витягнення на світло постатей громадських діячів, а також істориків, які в минулі часи були проскрибовані імперським чи комуністичним режимами за намагання протистояти і протидіяти цим режимам з позицій української ідеї. На сьогодні порівняно небагато біографій українських істориків отримало наукове висвітлення в історіографії. Якщо в енциклопедично-довідковій літературі можна нарахувати біографічні дані понад тисячі істориків, то науково-монографічного опрацювання дочекалися, за нашими підрахунками, близько ста.

Нещодавно українська історикиня Юлія Кісельова з допомогою кількісних методів провела цікаве дослідження біографічних дисертацій українських історіографів за період 1991–2021 рр., частина яких згодом з'явилася у вигляді монографій¹⁰. Її аналіз показав здобутки і проблеми, а також тенденції в розвитку української біографістики щодо істориків. Вона скористалася програмою *Microsoft Access*, яка містить відомості про 453 автореферати історіографічних дисертацій, серед яких виявила 94 дисертації біографічної тематики, тобто 20%, а з тих останніх – 76 торкалися гуманітаріїв, переважно істориків (80%). Беззаперечним лідером суб'єктів дисертаційних студій є Михайло Грушевський (7 робіт), а крім нього до трійки лідерів належать Михайло Драгоманов (4) та Наталія Полонська-Василенко (3). По 2 дисертації були присвячені дослідженню життя і творчості Володимира Антоновича, Дмитра Багалія, Олександра Грушевського, Володимира Іконникова, Олександра Оглоблина та Дмитра Яворницького. Серед 76 героїв біографій є лише 4 жінки (історикині Наталія Полонська-Василенко і Ніна Пігулевська та літераторки Докія Гуменна і Леся Українка)¹¹.

Іншою виразною ознакою дослідницького інтересу сучасних авторів біографічних дисертацій є вивчення життя і творчості переважно вітчизняних істориків. Лише 4 роботи присвячені діяльності іноземних учених (болгарського історика Василя Златарського та польських істориків: Леона Василевського, Людвіка Кубалі та Александра Яблоновського).

¹⁰ Ю.А. Кісельова, *Біографічні дисертації українських історіографів (1991–2021) крізь призму кількісних методів дослідження*, «Українська біографістика» 2023, вип. 24, с. 174–195.

¹¹ Там само, с. 177–178.

Найчисленнішим типом є традиційні комплексні дослідження життєвого шляху та наукової біографії гуманітаріїв (41 дисертація). Основні завдання таких праць полягають у побудові періодизації життя та діяльності вченого, а також реконструкції його світогляду та суспільно-політичних поглядів із визначенням основних чинників, що на них вплинули. Кісельова також виокремила інші типи дисертаційних досліджень, зокрема: праці присвячені різним аспектам діяльності вченого (17), суспільно-політичним позиціям істориків (7), персонознавчі дослідження (6), інтелектуальні біографії (8).

У результаті аналізу якісних (методологічних) параметрів дисертацій Кісельова прийшла до висновку, що в українській біографістиці в цілому є помітною тенденція поступового переходу від висвітлення біографій з традиційних позицій до методологічних взірців інтелектуальної історії. Інтелектуальна біографія вирізняється розширенням поля вивчення особи, необхідністю простежити взаємозв'язки різних видів творчої активності та практичної діяльності науковців і дає змогу зреалізувати принципово новий тип біографічних студій, коли історія героя використовується для глибинного розуміння соціального контексту. Вимоги контекстуальності в дослідженнях стають загальною вимогою та відрізняють нові біографічні підходи від традиційних і водночас вимагають більшої ерудиції та дослідницьких зусиль автора¹².

Нові тенденції в біографістиці засвідчені в українській історіографії жвавим обговоренням в останнє десятиріччя питань модернізації біографічних досліджень в дусі нової біографічної історії, яка спирається на здобутки світової історіографії і передбачає вивчення особистості в системі соціокультурних комунікацій. Про нові тенденції в біографістиці йшлося зокрема на теоретико-методологічному семінарі в Інституті історії України НАН України в 2014 р., а його матеріали відображено у виданні *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*¹³.

Такі ж питання підносились і на XX Біографічних читаннях у червні 2024 р., організованих Інститутом біографічних досліджень НБУВ. У виступі його директора Володимира Попика (*Біографіка XXI століття: нові виміри*) зазначалося, що біографістика в Україні починає більш повно освоювати цінності європейської і світової гуманітаристики, переходити до багатовимірного, критичного бачення людини, особи в усіх її суперечливих реаліях, «перестає бути ілюструванням історії на прикладах життя окремих людей»¹⁴.

¹² Там само, с. 186–187.

¹³ І. Колесник, *Передмова. «Нова біографічна історія» як метод*, в: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 8, відп. ред. І. Колесник, Київ 2014/2015, с. 7–14.

¹⁴ *Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань*, «Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського» (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <<http://nbuv.gov.ua/node/6517>>.

Незважаючи на умови війни і труднощів повсякденного життя, дослідники біографічного спадку все ширше звертаються до напрацювань європейської історіографії, поглиблюючи інтелектуальний потенціал національного історіописання, відходячи від спрощених схем біографістики, як взірців для підкріплення сердець. У результаті ширшого ознайомлення зі світовим та європейським історіографічним процесом все частіше з'являються солідні наукові біографічні дослідження, в яких історики постають у всій багатомірності і складності діяльності своєї епохи.

В останні роки з'явилося друком кілька помітних досліджень біографій українських істориків XIX–XX ст., написаних в річищі інтелектуальної історії. Всіх назвати неможливо, але відзначимо декілька, зокрема монографію Руслана Пирога і Віталія Тельвака про Михайла Грушевського¹⁵, Віталія Андреева про Віктора Петрова¹⁶, Вадима Ададунова про Ілька Борщака¹⁷ та Іллі Чедолума про Михайла Рудницького¹⁸. Особливо слід відзначити монографію львівського історика Ададунова, оскільки він провів надзвичайно прискіпливий і критичний аналіз життя та діяльності відомого українського історика-емігранта Ілька Борщака (1894–1959) й відкрив зовсім нові і неочікувані сторони його творчості. Він показав, як впродовж зміни життєвих обставин змінювались ідентичності та історичні уподобання історика, які мали здебільшого кон'юктурний характер, а не фахове чи національно-патріотичне спрямування. Водночас крізь життя однієї людини яскраво пробивається образ буремної епохи розпаду імперських організмів й творення модерних націй та національних держав, появи нових соціальних орієнтирів та необхідності вибору власного життєвого проекту особою, яка сформувалась у попередній період і змушена була плисти у морі невизначеності¹⁹.

Водночас, говорячи про біографістику, не можна обійти питання методології, котрі постають перед дослідниками біографій і часто не беруться до уваги. У наукознавчій літературі відзначається, що, незважаючи на багатовікову традицію, біографія в її літературній і науковій формі є жанром, який містить в собі незникненні суперечності або т.зв. апорії. Серед них треба згадати про те, що біографії реконструюються іншою особистістю, яка діє

¹⁵ Р.Я. Пиріг, В.В. Тельвак, *Михайло Грушевський: біографічний нарис*, Київ 2016.

¹⁶ В.М. Андреев, *Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого*, Дніпропетровськ 2012.

¹⁷ В. Ададунов, *«Переставляючи слова у століттях». Інтелектуальна біографія Ілька Борщака*, Львів 2024.

¹⁸ І. Чедолума, *Дилеми українського Мефістофеля. Інтелектуальна біографія Михайла Рудницького (1889–1975)*, Львів 2024.

¹⁹ Див. докл.: Л. Зашкільняк, «...Історики подібні до магів, бо творять певну ілюзію». Про монографію Вадима Ададунова ««Переставляючи слова у століттях»: інтелектуальна біографія Ілька Борщака» (Львів: Видавництво УКУ, 2024, 540 с.), «Український історичний огляд» (Львів) 2024, вип. 3, с. 249–262.

у відмінних суспільно-політичних та інтелектуальних умовах і впорядковує історію життя героя згідно зі своїми, відмінними від героя уявленнями, цілями і стратегіями, а ці останні диктуються новими, іншими соціально-культурними умовами та інтересами дослідника. За таких обставин життя людини минулого репрезентується дослідником через призму власного досвіду і уявлень, які експліцитно й імпліцитно відбиваються на його нарації. Тут важливо підкреслити, що навіть т.зв. професійний наратив (текст фахівця) залежить насамперед від теоретичної та ідеологічної орієнтації дослідника, який конструє таку собі карту особистості, котра є дороговказом на шляху до цілісної реконструкції біографії²⁰. Тому наївно чекати від біографа повної і вичерпної, а головне – повністю правдивої реконструкції життя і творчості особи з минулого, необтяженої інтелектуальним і соціально-культурним вантажем свого часу. За таких умов усі наукові біографії, так само як і публіцистичні чи літературні, залишатимуться черговими гіпотезами наукових біографій, тільки в певних рисах наближених до оригіналу.

Написання наукової біографії історика складає великі труднощі для біографа і ставить перед ним неодмінні умови. Серед них можна окреслити наступні. По перше, ерудиція і фаховість біографа повинна бути хоча би близькою до його героя; інакше біографія стане простим довідковим виданням. По-друге, інтелектуальна біографія вимагає опрацювання величезного документального матеріалу, розпорошеного по багатьох інстанціях і перенасичених суб'єктивністю багатьох осіб, а не тільки головного героя. По-третє, розкриття невідомих або приховуваних чи специфічних сторін життя головного героя ставить перед біографом проблему відбору – включення або невключення в нарацію цих особливих моментів породжує спокусу пройти повз них, замовчати, а в суспільному сприйнятті викликає образи і спротив; у підсумку виникає суперечність між повагою до заслуг героя і розчаруванням в його особистості, яка в суспільній свідомості трансформується у звичайну людину (така суперечність особливо властива для конструювання біографій істориків модерної доби). По-четверте, завжди залишається актуальною небезпека конфлікту часів або ідеологій біографа та його героя, яка може спричинити неуникненну фальсифікацію і кон'юктуризацію образу головного героя. Написання наукових біографій істориків є складною справою, тому їх кількість в Україні нині невелика. Разом з тим тільки наукова біографія відкриває громадськості близький до реальності, можна сказати – гуманістичний образ людини, яка не є ані героєм, ані злодієм, а лише особою, яка зайнята пошуком свого місця

²⁰ Див. напр.: В. Оноприенко, *Апории биографического письма и научная биография*, в: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 8, відп. ред. І. Колесник, Київ 2014/2015, с. 56–63.

в мінливому соціумі, намагаючись знайти застосування своїм здібностям. Корисність наукових біографій істориків, як видається, полягає в тому, що вони найбільш переконливо демонструють нерозривний зв'язок між особистістю, суспільством і часом та простором, наголошуючи на можливості індивідуального вибору цілей і цінностей дій.

Попри загалом зрозумілий інтерес громадськості до біографій в цілому, пов'язаний із пізнавальними пошуками індивідуумами життєвих взірців та їх виховними функціями, інтерес до наукових біографій в Україні значно нижчий ніж до літературних чи публіцистичних пропозицій. Те саме торкається і біографій істориків. Щоб у цьому переконатись, достатньо сягнути популярних в Україні рейтингів книжкових видань. Так «Улюблений магазин книг “Book 24”» в рейтингу видань рубрики *Кращі мемуари і біографії* за 2023–2024 рр. не містить жодного українського видання, а тільки переклади біографій популярних світових осіб, зокрема Мішель Обами, Ілона Маска, Тіни Тернер тощо²¹. Подібна ситуація й у рейтингу бестселерів інтернет-видання «Українська правда»²².

Серйозний аналіз книжкового ринку в Україні проводить державна установа Український інститут книги. Аналітичні звіти про стан ринку книжкової продукції, які публікуються щорічно, дають уявлення про поширення, організацію і торгівлю книжковою продукцією в Україні. Дані за 2018–2023 рр. показують зростання залучення читачів до практик цифрових середовищ в середньому в два–чотири рази, в тому числі читацьких практик споживання й передачі інформації. Зрозуміло, що наукова література складає мізерний відсоток в загальному споживанні книжкової продукції, хоча загалом українці в 2023 р. стали читати значно більше. Серед їхніх пріоритетів переважала тоді світова та українська класика. Проте розподіл читацьких інтересів досить цікавий: сучасні романи – 15%, біографії та мемуаристика – 4%, підручники і посібники – 2%, фахова література – 1%, мистецькі видання – 0,5%²³.

Нарешті на світовому інтернет сервісі «Амазон» в рубрику *Найкращі українські мемуари, біографії і автобіографії* за 2023 р. потрапили аж два біографічні видання про істориків: праця американсько-українського історика

²¹ Див. Книги жанру мемуари і біографії, «Book 24» (онлайн, дата доступу: 27 IX 2024): <https://book24.ua/ua/catalog/biografiya_memuary/>.

²² М. Кабацій, *Рейтинг бестселерів: які книги українці купували найчастіше у 2023 році*, «Життя» (онлайн, дата доступу: 27 IX 2024) <<https://life.pravda.com.ua/culture/2023/12/07/258168/>>.

²³ Л. Юзва, А. Шуренкова, *Аналітичний звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження в межах проєкту «Підтримка промоції читання в Україні»*, Київ 2023: <https://drive.google.com/drive/folders/11dCLVlo5Evmc__9n_QI9ZBF99So1S7zz> (дата доступу: 27 IX 2024).

Сергія Плохія *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського* (укр. вид. 2011) і книжка Ярослава Грицака *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)* (2006)²⁴. Обидві написані в стилі інтелектуальної історії.

Біографістика є пріоритетним напрямом формування суспільної свідомості в сучасній Україні. Наукова біографія історика підпадає під загальні засади біографістики, які співзвучні біографіям інших вчених або видатних осіб. Неодмінною вимогою щодо біографа залишається насамперед його фаховість в галузі історичних досліджень, а також широка ерудиція в справі методів інших гуманітарних та соціальних наук, зокрема психології, культурології тощо. Українська біографістика в сучасних умовах витримує тиск з двох протилежних сторін: з однієї – потреби просвіти і суспільного виховання громадян в умовах консолідації перед обличчям російського агресора, а з другої – потреби подолати відставання цього жанру історіописання в Україні від світових взірців і абстрагування від ідеологічних та політичних чинників. Ця суперечність є постійною, але вона загострюється в кризові моменти розвитку суспільства. В останні роки в українській історіографії з'явилися написані в річищі інтелектуальної історії біографії істориків, в яких наукові компоненти переважають літературні та кон'юнктурні. Наукові біографії не користуються особливим попитом серед громадян, проте можуть чинити вплив на художню літературу, мистецтво і головне – засоби масової інформації, котрі є потужним провідником впливів на суспільну свідомість.

Бібліографія

- В. Ададуrow, «Переставляючи слова у століттях». Інтелектуальна біографія Ілька Борицака, Львів 2024
- В.М. Андреев, Віктор Петров. *Нариси інтелектуальної біографії вченого*, Дніпропетровськ 2012
- Ейдос. *Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 8, відп. ред. І. Колесник, Київ 2014/2015
- Л. Зашкільняк, «...Історики подібні до магів, бо творять певну ілюзію». Про монографію Вадима Ададуrowа «Переставляючи слова у століттях»: інтелектуальна біографія Ілька Борицака» (Львів: Видавництво УКУ, 2024, 540 с.), «Український історичний огляд» (Львів) 2024, вип. 3
- Л. Зашкільняк, *Радянські міфи в сучасній українській історіографії: час змін і заміни*, «Історія та історіографія в Європі» (Київ) 2016, вип. 5
- Л. Зашкільняк, *Трансформації історичної свідомості в незалежній Україні: «віднайдення» забороненого минулого*, в: *Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, red. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Wrocław 2022

²⁴ Best Ukrainian Memoirs, Biographies, Autobiographies, «Good Reads» (онлайн, дата доступу: 27 IX 2024): <https://www.goodreads.com/list/show/92270.Best_Ukrainian_memoirs_biographies_autobiographies>.

- Історична біографіка в Україні: Проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи*, ред. В.І. Попик та ін., Київ 2019
- М. Кабацій, *Рейтинг бестселерів: які книги українці купували найчастіше у 2023 році, «Життя»* (онлайн, дата доступу: 27 IX 2024): <<https://life.pravda.com.ua/culture/2023/12/07/258168/>>
- Ю.А. Кісельова, *Біографічні дисертації українських історіографів (1991–2021) крізь призму кількісних методів дослідження, «Українська біографістика»* 2023, вип. 24
- Книги жанру мемуари і біографії, «Book 24»* (онлайн, дата доступу: 27 IX 2024): <https://book24.ua/ua/catalog/biografiya_memuary/>
- І. Колесник, *Передмова. «Нова біографічна історія» як метод*, в: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 8, відп. ред. І. Колесник, Київ 2014/2015
- В. Оноприенко, *Апории биографического письма и научная биография*, в: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 8, відп. ред. І. Колесник, Київ 2014/2015
- Р.Я. Пиріг, В.В. Тельвак, *Михайло Грушевський: біографічний нарис*, Київ 2016
- М. Рябчук, *Постколоніальний синдром. Спостереження*, Київ 2011
- В.А. Смолій, О.В. Ясь, *Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму, «Вісник Національної академії наук України»* 2022, № 6
- Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань, «Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського»* (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <<http://nbuv.gov.ua/node/6517>>
- «Український національний біографічний архів. Науково-інформаційний проект біографічних досліджень НБУВ»* (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <<http://biography.nbuv.gov.ua>>
- Українські історики, «Вікіпедія»* (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%96>
- Українські історикині, «Вікіпедія»* (онлайн, дата доступу: 28 IX 2024): <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D1%96>
- Українські історики. Біобібліографічний*, вип. 1–, Київ 1996– (Українські історики).
- І. Чедолума, *Дилеми українського Мефістофеля. Інтелектуальна біографія Михайла Рудницького (1889–1975)*, Львів 2024
- Л. Юзва, А. Шуренкова, *Аналітичний звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження в межах проекту «Підтримка промоції читання в Україні»*, Київ 2023: <https://drive.google.com/drive/folders/11dCLVlo5Evmc__9n_QI9ZBF99So1S7zz> (дата доступу: 27 IX 2024)
- Best Ukrainian Memoirs, Biographies, Autobiographies, «Good Reads»* (онлайн, дата доступу: 27 IX 2024): <https://www.goodreads.com/list/show/92270.Best_Ukrainian_memoirs_biographies_autobiographies>.
- Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, ред. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017
- Od rewolucji do pierestrojki. Transformacje Wschodniej Europy w ostatnim stuleciu*, ред. M. Gibiec, G. Hryciuk, M. Ruchniewicz, Wrocław 2022

Historians' Biographies. Reception and Public Interest in Contemporary Ukraine

The article attempts to describe the changes taking place in the field of Ukrainian biographical studies in the context of Russia's aggression and war against Ukraine, the long-standing dominance in the public consciousness of Russian myths about fraternal peoples and the common history of Ukrainians and Russians. Biography is a priority area for the formation of public consciousness in modern Ukraine. The scholarly biography of a historian falls under the general principles of biographical studies, which are consistent with the biographies of other scholars or prominent figures. An indispensable requirement for a biographer is, first of all, his expertise in the field of historical research, as well as broad erudition in the methods of other humanities and social sciences, in particular, psychology, cultural studies, etc. Ukrainian biographical studies in modern conditions withstand pressure from two opposing sides – from the needs of enlightenment and social education of citizens in conditions of consolidation in the face of the Russian aggressor, and from the second – the need to overcome the lag of this genre of historiography in Ukraine from world models and abstraction from ideological and political factors. This contradiction is constant, but it is exacerbated during crisis moments in the development of society. In recent years, biographies of historians written in the realm of intellectual history have appeared in Ukrainian historiography, in which scientific components prevail over literary and conjunctural ones. Scientific biographies are not particularly popular among citizens, but they can influence fiction, art, and most importantly, the media, which are the main conduits of influence on public consciousness.

Biografie historyków: recepcja i społeczny interes we współczesnej Ukrainie

Artykuł stanowi próbę opisu zmian zachodzących w ukraińskiej biografistyce w kontekście agresji i wojny Rosji z Ukrainą, a także długotrwałej dominacji w świadomości społecznej rosyjskich mitów o bratnich narodach oraz wspólnej historii Ukraińców i Rosjan. Biografistyka jest szczególnie ważnym obszarem kształtowania świadomości społecznej we współczesnej Ukrainie, często zaangażowanym w bieżące spory ideowo-polityczne. Naukowe biografie historyków podlegają ogólnym zasadom badań biograficznych, ale mają też swoje osobliwości. Niezbędnym wymogiem stawianym biografowi jest specjalistyczna wiedza z zakresu badań historycznych, a także szeroka erudycja w zakresie metodologii innych nauk humanistycznych i społecznych, w szczególności psychologii, socjologii i kulturoznawstwa.

Mimo wielowiekowej tradycji biografistyka jest gatunkiem, który zawiera nieusuwalne sprzeczności. Wśród nich warto zwrócić uwagę na fakt, że biografie powstają w innych warunkach intelektualnych, społecznych i politycznych, niż te, w których działali ich bohaterowie. Biografowie patrzą więc na ich życie przez pryzmat własnych poglądów, życiowych celów i strategii. Nawet profesjonalna narracja zależy od ideologicznej i teoretycznej orientacji badacza, który może stworzyć tylko ogólny schemat biografii. Nigdy nie będzie on pełną prawdą, a jedynie jedną z hipotez mniej lub bardziej zbliżonych do oryginału. Warunkiem łagodzenia tych sprzeczności jest wysoka kultura metodologiczna, określająca granice i możliwości naukowego poznania.

Współczesna biografistyka ukraińska ma do spełnienia dwa wzajemnie sprzeczne zadania. Pierwszym z nich jest wymóg edukacji obywateli społeczeństwa walczącego z rosyjską agresją, drugim zaś – dążenie do przewyciężenia zacofania tego gatunku historiografii w Ukrainie (w stosunku do wzorców obowiązujących w nauce światowej), które wymaga rezygnacji z funkcji ideologicznych i politycznych. Sprzeczność ta jest stale obecna, ale pogłębia się w momentach kryzysowych.

Na obecnym etapie rozwoju badań biograficznych w Ukrainie zaznaczyła się tendencja do odkrywania działaczy, także historyków, którzy w przeszłości byli zakazani przez reżim imperialny lub komunistyczny za próby sprzeciwu i oporu podejmowane z perspektywy idei ukraińskiej. Na ponad tysiąc historyków wymienianych przez encyklopedie i literaturę referencyjną jak dotąd badaniami naukowymi objęto około stu.

Łeonid Zaszkilniak (Leonid Zashkilnyak) – prof. dr hab., zatrudniony we Lwowskim Uniwersytecie Narodowym im. Iwana Franki. Zainteresowania naukowe koncentruje wokół nowożytnej oraz najnowszej historii Polski i relacji ukraińsko-polskich, dziejach Europy Środkowo-Wschodniej oraz światowej i ukraińskiej historiografii. E-mail: leoza10@gmail.com